

Temizliğin Türkçesi Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Temizlik Kavram Alanı

Selahittin TOLKUN¹

Emrah BOZOK (2021). Temizliğin Türkçesi Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Temizlik Kavram Alanı. İstanbul: Hiperyayın. Boyut: 13.5 x 21 cm. ISBN: 9786257339223

Dr. Emrah Bozok'un bu yayını, özünde Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Eski Türk Dili alanında hazırlayarak 2018 yılında savunduğu "Türkçenin Söz Varlığında Temizlik Kavram Alanı" adlı tezinin yeniden düzenlenmiş ve gözden geçirilerek kitaplaştırılmış hâlidir. Araştırmacının bizzat kendisi bu çalışmayla "Türk kültürünün

önemli bir parçası olan temizlik konusuna dair hem dil hem de kültür bağlamıyla Türklük bilimine hizmet etmeyi" hedeflendiğini belirtmektedir (s. 33)

Yazarın ifadesine göre bu çalışma üç aşamadan oluşmuştur. Birinci aşamada Türk dilinin söz varlığını oluşturan tarihî metin ve dönem sözlüklerinden hareketle temizlik kavram alanına giren sözcükleri tespit etmek amaçlanmıştır. Tarama yöntemi ile metin ve ağırlıklı olarak sözlüklerden elde edilen konuyla ilgili sözcükler çeşitli alt başlıklar hâlinde tasnif edilmiştir.

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi. E-posta: stolkun@anadolu.edu.tr / orcid: 0000-0002-0603-7010.

İkinci aşamada belirlenen lehçelere ait sözlükler de tarihî dönemler için uygulanan yöntemle ele alınarak konu başlıklarına göre tasnif edilmiş. Nihayet üçüncü ve son aşamada ise tarihî dönemlerden elde edilen verileri kronolojik sıralamayla sözcüğü ilk görüldüğü Türk dili döneminden itibaren gelişim seyri içinde tespit edip sözcüğün kökenine dair bilgi verilerek ilgili sözcüğün günümüze kadar yazılı metin ve sözlüklerden görülen şekilleriyle ele alınmaya çalışılmıştır (s. 33).

Çalışmada tespit edilen kelimelerin çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları Türkiye Türkçesi merkez alınarak yakından uzağa doğru bir sıralama ile yakın lehçelerden Oğuz (Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz), Kıpçak (Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Kırgız, Kazak), Karluk (Özbek, Yeni Uygur), Altay (Altay, Tuva, Hakas) gruplarına ait sözlüklerdeki, uzak lehçelerden Halaç, Yakut (Saha) ve Çuvaş lehçelerine ait karşılıkları sıralanmıştır (s. 47-48).

Kitabın başında Dr. Emrah BOZOK'un kısa bir öz geçmişi bulunmaktadır (s. 5).

Bu çalışmada temizlikle ilgili çok büyük bir veri sunulmakta ve bu durum *içindekiler* bölümüne yansyınca bu bölüm başlıkları toplam 24 sayfa tutmaktadır (s. 6-29). Bu kadar büyük ölçüdeki verinin işlenmesinden dolayı da bütün bölümler iç içe geçen alt başlıklara ayrılmaktadır:

İkinci Bölüm

Kişisel Temizlik

2.1. Beden Temizliği

2.1.1. Yıkanmak Anlamını Karşılaman Sözcükler

2.1.1.1. Banyo yapmak

2.1.1.2. Çırpı Çırpı yapmak

2.1.1.3 Çimmek

....

2.1.1.17. Yıkanmak Anlamını Karşılaman Başka Sözcükler

Bu sebeple biz burada *içindekiler* kısmında yer alan bölüm başlıklarını vermekle yetineceğiz.

İçindekiler

Kısaltmalar (s.31-32)

Sunuş (s. 33)

Ön Söz (s. 35-36)

Giriş -1. Araştırmanın Konusu. 2. Araştırmanın Amacı ve Önemi. 3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi (s. 37-48)

Birinci Bölüm – Temizlik Kavram Alanı (s. 49-71)

İkinci Bölüm – Kişisel Temizlik (s. 73-173)

Üçüncü Bölüm – Kılık-Kıyafet Temizliği (s. 175-213)

Dördüncü Bölüm – Gıda Temizliği (s. 215-237)

Beşinci Bölüm – Çevre Temizliği (s. 239-235)

Altıncı Bölüm – Temizlikle İlgili Kullanım Alanları (s. 267-291)

Yedinci Bölüm – Temizlik İle İlgili Meslekler (s. 293-309)

Sonuç (s. 311-312)

Kaynakça (s. 313-324)

Dizin (s. 325-343)

Herkesin kabul edeceği üzere bütün çalışmalarda birtakım eksiklikler, aksaklıklar olabilir. Bizim de bu çalışmanın ikinci baskısı yapıldığında – her ne kadar Emrah BOZOK’un doktora tez savunma jürisinde bulunmamıza rağmen ve o vakit gözümüzden kaçan ancak şimdi tespit ettiğimiz - düzeltilmesi tavsiyesinde bulunacağımız birtakım noktalar bulunmaktadır.

İlk olarak madde başı olan kimi kelimelerde çevriyazı işaretleri (örnek: Arıg, Turuğ~Turuğ, Yağlık vb) kullanılmış kimilerinde kullanılmamıştır (Ak, Azade, Saykal vb). Yine kimi kelimelerde başlıkta çevriyazı işaretlerine başvurulmamış ama açıklama kısmında çevriyazı işletilmiştir. Mesela aşağıdaki örnek tamamen tarihî Arap harfli metinlerde geçen bir kelimedir. Her ne kadar araştırmacı, incelediği kelimeleri, alıntılanan kaynaktan nasıl verildiyse aynen aktardığını belirtse de (s. 48) inisiyatif kullanarak bunları da çevriyazı ile vermesi beklenirdi. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi alıntılanan kaynaklardan dolayı aynı kelime başlıkta farklı ve içerikte iki farklı yazımla sunulmaktadır. Bu durum, en azından içerik kısmında, bir tutarsızlık gibi algılanmaktadır.

6.2.5.5. Yunguk

Türk dilinde ilk olarak Eski Türkçe döneminde görülen *yunguk* sözcüğü, Uygur Türkçesinde *yunguğ* “hamam” (Caferoğlu, 2011: 305) şeklinde görülür. Sözcük, Orta Türkçe döneminde Harezmi Türkçesinde *yungu yir* “yıkama yeri” (Ünlü, 2012b: 699) ifadesinde görülür. Sözcük, Türk dilinin diğer tarihî dönem metinlerinde tanıklanamamaktadır (s. 279).

Aynı şekilde Arapça ve Farsça kelimelerde en azından uzunlukların madde başlarında neden gösterilmediği çevriyazı ile ilgili bir diğer önemli sorundur. Mesela *Pakize* (s. 55) ve *Taze* (s. 60) kelimelerinin kökenleri açıklama kısmında uzunluklarıyla birlikte gösterilmektedir. Öte yandan bu kelimeleri bu hâliyle kullanan lehçelerde /a/ ünlüsü uzundur. Ancak *taze* > *taza*

şeklinde kullananlarda ise artık ünlü kısalmıştır. Sonuç olarak madde başlarında da uzun ünlüyle gösterilmesi iyi olabilirdi.

İkinci olarak bazı maddelerin açıklamasında verilen biriyle anlamca veya sesçe yakın birtakım kelimelerin ses değişimleri sonucu ortaya çıkan aynı kelimenin değişikleri olduğu ileri sürülmektedir. Bazen ses olayları yüzünden anlamca birbirine yakın ancak yapıca farklı kelimeler aynı söyleyişe kavuşabilir. Tarihî *yor-* ve *yür-* fiilleri günümüz lehçelerinde *yürü-* ve *yür-* biçimlerinde aynı anlamda ve oldukça yakın söyleyişle varlığını sürdürmektedir. Bir başka örnek tarihî *satıgçı* ve *satguçı* kelimeleri günümüz Türkiye Türkçesinde *satıcı* biçiminde tek söyleyişle yaşamaktadır.

2.1.1.3. Çimmek

“Sözcük, ilk olarak Uygur metinlerinde *çom-* ~ *çöm-* şeklinde ve genellikle *suya batmak*, *gömülmek* anlamlarında görülür. /.../ Yıkanmak anlamıyla ilk defa Orta Türkçe döneminde görülen sözcük Harezmi Türkçesinde *çom-* “gömülmek, dalmak, suya dalmak, yüzmek” (Ünlü, 2012b: 138), *çommak* “su ile yıkanmak” (Battal, 1934: 26); Kıpçak Türkçesinde *çim-* “çimmek, yıkanmak” (Toparlı ve Vural ve Karaatlı, 2007: 51) Eski Anadolu Türkçesinde *çommak* “1. çömelmek, çökmek. 2. bakmak. 3. Yatmak” (Kanar, 2011: 184) şeklinde geçer (s. 74).

Bu örnekteki *çim-* ile *çom-* ~ *çöm-* acaba aynı fiil midir? Yoksa anlamca ilgili iki farklı fiil midir? Mesela Özbek ve Kırgız lehçelerinde *suvga / suuga çök-* “boğulmak” birleşik fiilindeki *çök-* ile *çom-* ~ *çöm-* ilgili olabilir mi? Keza *çök-* fiilinin Türkiye Türkçesinde oturmak anlamında kullanılması ile *çöme-* fiili arasında bir ilgi var mıdır? Öte yandan *çom-* fiilinin *çim-* şekline dönüşürken geçirdiği aşamalar tanıklanabilmekte midir? Bu konuda kesin bir şey söylemek en azından bu yayının konusu değildir, ancak belki *çom-* ~ *çöm-* ayrı bir başlıkta ele alınıp *çim-* başlığına gönderme yapılabilirdi.

Çalışmada Türkiye dışındaki lehçelere ait örnekler, lehçelerin doğrudan kendi sözlüklerinden değil de Türkiye Türkçesine çevirisinden alınmıştır. Bu durum, çeviricilerden kaynaklanan yanlışların aynen aktarılmasına yol açabilir. Ancak bu noktada, araştırmacının bütün lehçelere hâkim olarak doğrudan özgün sözlüklerden yararlanmasını beklemek de çok insafli bir tavır olmayacaktır.

Yine diğer lehçelerle ilgili olarak yalnızca ölçünlü dillerine ait kelimelerin verildiği sözlüklerden yararlanılmıştır. Hâlbuki Türkiye Türkçesine ait ölçünlü dil yanında *Derleme Sözlüğü*’nden de yararlanılarak ağızlara ait veriler de sunulmuştur. Ancak şunu da kabul edelim ki son derece hacimli olan bu çalışmaya bir de Türk lehçelerinin ağızlarındaki veriler eklenseydi ortaya *Temizliğin Türkçesi* kitabı değil ansiklopedisi ortaya çıkardı! Tekrar edelim ki bunu tek bir araştırmacıdan beklemek ise insafli bir tavır olmayacaktır.

Burada belirttiğimiz bütün bu tartışmalı durumların eserin değerinden asla bir şey eksiltmediğini özellikle vurgulamak isteriz.

Sonuç

Dr. Emrah BOZOK'un bu yayını son derece yoğun emek isteyen bir çalışmanın ürünüdür. Araştırmacıyı kutluyoruz. Aslında bir ekibin hazırlaması gereken bir çalışmaya talip olmuş ve son derece başarılı bir eser ortaya koymuştur. Muhtevası itibarıyla çok geniş bir literatür kullanılmıştır. Ayrıca verilerin dizinde sunulması bu çalışmadan yararlanmayı kolaylaştırmaktadır. Çalışmanın bir önemli yönü de geçmişten bugüne kadar Türk dünyasında kullanılan yabancı kökenli kelimelerin tespiti, bize temizlik hususunda Türklerin kimlerden etkilendiğini; buna mukabil bu alanda Türkçe kökenli kelimelerin yoğunluğu ise Türklerin bu konudaki hem kavram türetme gücünü hem de titizliğini göstermektedir. Bu çalışma sayesinde Türklüğün başlangıcından bugüne bütün şubelerindeki temizlik kavram alanı – diğer lehçelerin ağızları hariç – bütünüyle ortaya konmuştur diyebiliriz.